

Jerzy Ostapczuk

Raz jeszcze o edycji tekstu i erratach Ewangeliarza Archangielskiego (1092 r.)

Rocznik Teologiczny 56/1, 41-48

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Raz jeszcze o edycji tekstu i erratach Ewangeliarza Archangielskiego (1092 r.)

Słowa kluczowe: Ewangeliarz archangielski, 1092, edycja, 1912, 1997, errata, słowiański, cyrylica, rękopis

Zainteresowanie najstarszymi cerkiewnosłowiańskimi rękopiśmiennymi zabytkami nie ustaje od połowy XIX wieku. Niektóre z nich od tamtego czasu do dziś wydano już kilkakrotnie¹. Powodem mógł być: brak naukowego wydania (z podziałem tekstu na rozdziały i wersety)² lub znajdujące się w nich błędy³. Nie ulega wątpliwości, że zdecydowanie łatwiejszym rozwiązaniem drugiego problemu jest opublikowanie erraty. Uwzględniając dużą objętość tekstu niektórych kodeksów, dokładne porównanie oryginału i edycji jest niezwykle trudne i czasochłonne. Mimo najlepszych intencji, realizacja takich wyzwań kończy się niekiedy niepowodzeniem, ponieważ, podobnie jak u autorów, pewne nieścisłości między oryginałem a edycją wciąż pozostają niezauważone.

Dążenie do otrzymania obiektywnych wyników badań zabytków rękopiśmiennych wymaga wykorzystania oryginałów (manuskryptów), wydań

* Dr hab. Jerzy Ostapczuk jest adiunktem w Katedrze Pisma Świętego Nowego Testamentu Sekcji Prawosławnej ChAT.

¹ Ograniczając się do lekcjonarzy krótkich można wskazać na: Ewangeliarz Assemaniego (wydawany w latach: 1865, 1878, 1929, 1955 i 1981), Ostromira (wydawany w latach: 1843, 1853, 1882, 1889 i 1988), Turowski (wydawany w latach: 1868, 1869, 1874, 1978 i 1985) i Księgę Sawy (wydawana w latach: 1903 i 1999).

² Był to jeden z powodów opublikowania w 1997 roku edycji Ewangeliarza Archangielskiego (Л.П. Жуковская, *Архангельское Евангелие 1092 года – уникальный памятник древнерусской славянской письменности*, [w:] *Архангельское Евангелие 1092 года. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели*, red. Л.П. Жуковская, Т.Л. Миронова, Москва 1997, s. 6).

³ Drugie wydanie Ewangeliarza Assemaniego z XIX wieku było „poprawką” pierwszego (М. Сперанский, *Разборъ сочинений Г.А. Воскресенскаго*, [w:] *Записки Императорской Академии Наукъ по историко-филологическому отдѣленію*, Серия VIII, Т. III, № 5, С.-Петербургъ 1899, s. 51).

faksymilowych lub edycji zawierających wierną transkrypcję tekstu rękopiśmiennego. Posłużenie się w badaniach opublikowanym z błędami tekstem manuskryptu wzbudzi zapewne wątpliwości i zastrzeżenia recenzentów. Dlatego też każda próba mająca na celu wskazanie nieścisłości w edycjach tekstów rękopiśmiennych, szczególnie dla osób zajmujących się badaniami tekstologicznymi, ma ogromne znaczenie.

Zainteresowanie cerkiewnosłowiańskimi rękopisami lekcjonarzy krótkich i chęć otrzymania obiektywnych wyników badań tekstologicznych wymagały wykorzystania autorytatywnych źródeł. Nie zawsze – w pierwszych latach pracy – dostęp do oryginału był możliwy, a do najlepszej publikacji rękopisu łatwy. Jednym z takich kodeksów, który prawie zawsze uwzględniany jest w badaniach i ma dwa wydania, jest Ewangeliarz archangielski z 1092 roku. Pierwsza jego publikacja, uważana za *faksymilową*⁴, ukazała się w 1912 roku w niewielkim nakładzie, którą w chwili wydania wyceniono na 1/5 wartości oryginału⁵. Do dziś jest to pozycja trudno dostępna, zastępująca jednak z powodzeniem oryginał⁶, ponieważ w wierny sposób odwzorowuje wiele jego cech (tzn. układ tekstu na kartach, kształt liter, kolor, wymiary kart, różne uszkodzenia, w tym także i oprawę zabytku). Nie dziwi więc fakt, że wydanie Ewangeliarza archangielskiego z 1912 roku do dziś uważa się za najwcześniej wzorcowo wykonaną edycję *faksymilową*⁷. Druga publikacja Kodeksu z 1092 roku, przygotowana przez L.P. Żukowską i T.L. Mironową, ukazała się w 1997 roku. Był to ówczesnie jedyny XI-wieczny wschodniosłowiański zabytek, który nie miał naukowej

⁴ Obcowanie z tym wydaniem sprawia wrażenie pracy z oryginałem (М.Ю. Неборский, *Факсимильное издание 1912 г. Архангельского Евангелия 1092 г. (1912 г., техника и процесс)*, [w:] *Архангельскому Евангелию 1092 года 900 лет, Материалы научной конференции*, Москва 1995, s. 63). W rzeczywistości było to wydanie trójfotocynkograficzne.

⁵ М. Вознякъ, *Е. Карскій – Архангельское Евангеліе 1092 г. (По поводу издания Румянцовскаго музея (Москва 1912), Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1913, кн. 2, стор. 467-477*, [w:] *Записки Наукового Товариства Імени Шевченка, СХІV, кн. 4, 1913*, s. 238; Е.Ф. Карскій, *Архангельское Евангеліе 1092 г., По поводу издания Румянцевскаго музея (Москва 1912)*, [w:] *Русскій Филологическій Вѣстникъ, LХІХ, 1913*, s. 469; М.Ю. Неборский, *Факсимильное издание...*, dz.cyt., s. 63.

⁶ Zob.: Г. Георгиевскій, *Архангельское Евангеліе 1092 года. Издание Румянцевскаго Музея*, Москва 1912, s. 8; Л.П. Жуковская, *Архангельское Евангеліе...*, 1997, dz.cyt., s. 9.

⁷ М.Ю. Неборский, *Факсимильное издание...*, dz.cyt., 61; Л.П. Жуковская, *Архангельское Евангеліе 1092 г. – уникальний памятник древнерусской и славянской письменности*, [w:] *Архангельскому Евангелию 1092 года 900 лет*, dz.cyt., s. 12; Л.П. Жуковская, *Архангельское Евангеліе...*, 1997, dz.cyt., s. 7.

edycji, zawierającej komentarz oraz podział tekstu na wyrazy, rozdziały i wersety⁸. Mimo opublikowania naukowego opracowania tekstu Ewangeliarza archangielskiego, uczeni w dalszym ciągu posługiwali się pierwszym trudno dostępnym wydaniem tego Kodeksu wypuszczonym w świat w 1912 roku. Powodem tego były znajdujące się w edycji z 1997 roku nieścisłości.

Drugie wydanie Ewangeliarza archangielskiego bardzo szybko doczekało się recenzji i erraty. Jej autorem był Iwai Noriyuki, profesor Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Meiji w Tokio. Jego artykuł, w języku japońskim⁹, miał zapewne ograniczony krąg odbiorców. Podanych zostało tam 167 różnic¹⁰. Tylko w przypadku kilku z nich można mieć drobne wątpliwości¹¹.

Nieznajomość, w Europie, publikacji Iwaia Noriyuki'ego przyczyniła się do podjęcia wyzwania przygotowania wykazu nieścisłości edycji tekstu, z 1997 roku, Ewangeliarza archangielskiego. Ukazał się on jako druga (s. 86-91) część artykułu pt. *Edycje Ewangeliarza archangielskiego (1092 r.) na tle wydań innych zabytków piśmiennictwa słowiańskiego* w Roczniku Sławistycznym w 2012 roku¹². Został on także opublikowany jako podrozdział

⁸ Л.П. Жуковская, *Архангельское Евангелие...*, 1997, dz.cyt., s. 6.

⁹ 岩井憲幸, L. P. Zikovskaja – T. L. Mironova 刊「アルハンゲリスキ福音書 1092年」所載テキストについて、[w:]古代教会スラブ語の地方的変種から古代ロシア文語の萌芽にかかわる研究:「アルハンゲリスキ福音書」を中心として、平成7年度～平成9年度 科学研究費補助金 研究成果報告書, 岩井憲幸, 東京 1998, s. 79-99 (N. IWAI, L.P. Zikovskaja – T.L. Mironova kan “Aruhangerisuku Fukuinsho, 1092 nen” shosai tekusuto ni tsuite, [w:] Kodai kyōkai surabugo no chihōteki henshu kara kodai roshia bungo no hōga ni kakawaru kenkyū: ‘Aruhangerisuku Fukuinsho’ o chūshin to shite, Heisei 7 nendo – Heisei 9 nendo Kagakukenkyū hi hojokin kenkyū seika shokoku sho, Red. Noriyuki Iwai, Tōkyō 1998, s. 79-99).

¹⁰ Errata do recenzowanej pozycji znalazła się na stronach 90-95.

¹¹ W niektórych przypadkach wydaje się ona:

– zbyt szczegółowa (np.: w 62r1 w edycji jest $\overline{\rho}$, a w rękopisie litera ρ ma w środku górnej części pionową kreskę);

– z niepoprawną interpretacją podziału wyrazów (np. w 92r9-10 w edycji jest jakoby **и доша** (sugerowany poprawny zapis **и-доша**), a w rzeczywistości w linii 9. jest: **и**, a w 10.: **доша**);

Ma ona także drobne nieścisłości (np. podano 98v21, a powinno być 98v20; w 154r10 **же** powinno być w indeksie górnym (nadpisane); w 169r8 rzeczownik **днь** ma w edycji *titlo*, które się złoło z literami; w 20v2 w edycji jest **своа**, zaś powinno być jakoby **квоа**, a w rękopisie jest **квоа**; dla dwóch miejsc zapisano informację w języku publikacji: 下線とる (kasen toru (s. 92)) i 下線ぬけ (kasen nuke (s. 94)) – wskazując na potrzebę usunięcia podkreślenia tekstu, jednak w przypadku 72r1 (gdzie podano tylko werset 1. (a należałoby wskazać też na 2.)) podkreślenie dotyczy informacji liturgicznej (które w edycji z 1997 roku prawie (patrz następne miejsce) wszystkie zostały podkreślone), zaś w przypadku wersetów 138r7-11, stanowiących tylko część oznaczeń liturgicznych zajmujących całą kartę 138r, to tylko one nie zostały podkreślone).

¹² J. Ostapczuk, *Edycje Ewangeliarza archangielskiego (1092 r.) na tle wydań innych zabytków piśmiennictwa słowiańskiego*, [w:] Rocznik Sławistyczny, LXI, 2012, s. 69-99.

(pt. *Weryfikacja edycji Ewangeliarza archangielskiego* (s. 381-399)) książki¹³ w jej IV części poświęconej *Metodologii wydań cerkiewnosłowiańskich ewangeliarzy lesk* (s. 381-482).

Analiza opublikowanych przez Iwaia Noriyuki'ego i autora¹⁴ niniejszego artykułu wyników porównania dwóch wydań (z 1912 i 1997 roku) Ewangeliarza archangielskiego wskazała na istnienie między nimi rozbieżności. Zarówno jeden, jak i drugi, autor *erraty* nie zauważyli wszystkich nieścisłości w tekście drugiego wydania Kodeksu z 1092 roku. Z tego też względu za słuszne uznano opublikowanie pozostałych, nieznanych wcześniej w europejskiej literaturze, nieścisłości edycji z 1997 roku Kodeksu archangielskiego, które znalazły się w pracy uczonego z Japonii. Opublikowanie erraty dodatkowej (do wymienionych wcześniej dwóch pozycji¹⁵) drugiej edycji Ewangeliarza z 1092 roku pozwoliło dokładniej ustalić występujące w niej nieścisłości oraz prawidłową transkrypcję tekstu rękopiśmiennego. Ułatwi to niewątpliwie zainteresowanym wykorzystanie tego zabytku, na podstawie jego drugiego, łatwiejszego w dostępie niż pierwsze, wydania, w badaniach sławistycznych, tekstologicznych i teologicznych.

Przedstawiony w niniejszym artykule materiał uzupełniający, dwie wcześniejsze prace z 2012 i 2013 roku, otrzymano w oparciu o porównanie znajdującego się tam wykazu nieścisłości z informacjami z trudnodostępnego, opublikowanego w języku japońskim, artykułu Iwaia Noriyuki'ego. Istniejące we wskazanych pracach rozbieżności zweryfikowano następnie z *faksymilowym* wydaniem Kodeksu z 1092 roku.

Różnice między edycją tekstu Ewangeliarza archangielskiego z 1997 r. a wydaniem z 1912 r., które nie zostały wymienione w ostatnich¹⁶

¹³ J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy liturgiczne z Ewangelii Mateusza w cerkiewnosłowiańskich lekcjonarzach krótkich*, Warszawa 2013.

¹⁴ Do pracy, niestety, wkradły się nieścisłości, np. w 43v9-10 (Mt 23,4) zapisano пѣша zamiast пѣша i пѣца zamiast пѣца (J. Ostapczuk, *Edycje Ewangeliarza archangielskiego...*, dz.cyt., s. 88; tenże, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., s. 392); w 75r8 (Mt 25,41) powinno być zapisane о шююю (J. Ostapczuk, *Edycje Ewangeliarza archangielskiego...*, dz.cyt., s. 88); w 104v10 (J 19,4) zamiast нѣро powinno być нѣро (J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., s. 393).

¹⁵ J. Ostapczuk, *Edycje Ewangeliarza archangielskiego...*, dz.cyt.; tenże: *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt.

¹⁶ Artykuł nie zawiera wykazu nieścisłości (między drugim wydaniem Ewangeliarza archangielskiego i pierwszym (*faksymilowym*)) opuszczonych przez Noriyuki'ego Iwaia.

dwóch erratach¹⁷, przedstawiają się następująco:

Miejsce w rękopisie:	Miejsce w Ewangelii:	Edycja tekstu z 1997 r.:	Wydanie z 1912 r.:
3r5	(J 4,36)	сеѣи	сѣѣи
5r18	(J 6,11)	възлежациимъ	възлежациимъ
5v2	(J 6,13)	испълниша	и изпълниша
7r11	(J 10,28)	въсхътитъ	въсхътитъ
7r20	(J 10,27)	послоушляють	слоушляють
9v4	(J 9,22)	рестл	рѣстл
9v14	(J 9,25)	онъ	онъ и
10r3	(J 9,29)	вѣмъ	вѣмъ
12v13	(J 12,38)	вѣроуѣ	вѣроуѣ
13v9	(Łk 24,39)	мои и	мои
15r8	(J 14,9)	познали	позна ли
15v16	(J 14,17)	сможетъ	можетъ
18v15	(J 16,15)	ны	вы
19v13	(J 16,23)	въ	вы
20v2	(J 17,18)	своѣ	квоѣ
22v4	(J 7,37)	жажде-	жажде-
23r1	(J 7,44)	хотѣхотѣ тии	хотѣхотѣти и
23r5	(J 7,45)	приведостѣ	приведосте
24v11		сты	сты
24v12		великыѣ	великыѣ
25r20		пантѣко(с)	пантѣко
27v4	(Mt 7,24)	съсѣда	съзѣда
29r20		въ оно	въ онѣ
31v7	(Mt 8,31)	повѣли	повели
37v1	(Mt 17,27)	и	имъ
42v21	(Mt 21,38)	оузърѣша	оузърѣша
44v11	(Mt 22,8)	достоннии	достонни
46r14	(Mt 22,35)	искоуша	искоушала
46r19	(Mt 22,37)	всею	всьею

¹⁷ J. Ostapczuk, *Edycje Ewangeliarza archangielskiego...*, dz.cyt.; tenże: *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt.

47r8	(Mt 24,37)	нокъвы	ноевты
51r8	(Łk 7,16)	приатъ	приатъ
51v16	(Łk 6,8)	вѣда-	вѣда-
53v4	(Łk 8,17)	нъ	и
60v12	(Łk 13,15)	нимъ	нимъ
79v8-9	(Mk 2,10)	ѡ поу-цати	ѡпоу-цати
88r12	(J 12,41)	ре же	реже
98v20	(J 13,35)	ѡси	ѡси
99v8	(J 14,6)	мною	мноѡ
99v14	(J 14,9)	познали	позна ли
103r2	(Mt 26,71)	ишьдъшю	ишьдъшю же
110r5	(Mt 27,53)	ишедъше	ишьдъше
110r13		ѡ	о ^т
113r7	(J 19,40)	съ въ вонами ¹⁸	съ въвонами
129r9	(J 19,24)	написаное	написано
129v20-21	(J 8,26)	мі-ръ	мі-рѣ
132v17	(Mt 13,45)	ц(с)ръство	црство
135v13	(Łk 12,5)	си	еи
151r12	(Łk 3,5)	испълнитъ сѡ	испълнитъ сѡ
151v15	(Łk 3,11)	имѣти	имѣти
154v15-16	(Mt 4,15)	ерда-на	иерда-на
155r20		не ^ѡ . и	н ^ѡ ѣ.
157r18	(Łk 2,40)	расташе	расташе
157v1		бгѡпри(м)ца	бгѡпри ^{мѣ} ца
157v4		лвкѣнтиа	лвѣкѣнтиа
157v10-11		чьстны-ѡ	чьстьны-ѡ
158r18	(Mt 11,10)	предъ	предъ
160v1	(Łk 1,26)	назаре-фъ	наназаре-фъ
161v20	(J 19,25)	сестра	сетра
165v11-12	(Łk 1,3)	испър-ва	испър-ва
168r1	(Łk 1,66)	въ	съ
171v4		фадѣа	фадѣа
173r4	(Mt 6,29)	гровъ	гровѣ

¹⁸ W przypisie do tego zapisano: въ вѣнами (Так!).

Porównanie i analiza odczytanego przez Iwaia Noriyuki’ego tekstu rękopiśmiennego Ewangeliarza archangielskiego z danymi opublikowanymi w pracach (z 2012 i 2013 roku) autora niniejszego artykułu przyczyniły się do weryfikacji podanych w polskich publikacjach informacji. W 1v9 w edycji z 1997 r. zapisano **нѣ**, dla którego podano **нѣи**¹⁹, a powinno być **нѣ и**, zaś w 59r20 (Łk 12,16) w edycji z 1997 r. zapisano **ѡ҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃**, dla którego podano **ѡ҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃**²⁰, a powinno być **ѡ҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃**.

Nie ulega wątpliwości, że przygotowanie bezbłędnych edycji zabytków rękopiśmiennych czy prac zawierających dużą ilość tekstu jest niezwykle trudne, czasami wręcz niemożliwe. Publikacja ewentualnego wykazu nieścisłości oraz niekiedy także errat dodatkowych ułatwia zainteresowanym uczonym uwzględnienie w badaniach naukowych wydań źródeł rękopiśmiennych.

Summary

The Archangelsk Gospel from the year 1092 is one of the most important sources for research of the east Slavonic manuscript tradition. It was published twice: in the year 1912 (facsimile) and 1997. The second edition (with edited text) wasn’t faithful to its original. Its first errata, hardly accessible, was published in 1998 (in Japanese) and second in 2012 (and 2013). Unfortunately these two publications didn’t enumerate all discrepancies between the edition of Archangelsk Gospel from 1997 and its original. This article mentions only the inaccuracies that weren’t published at errata form 2012 (and 2013).

Keywords: Arkhangelsk Gospel, 1092, edition, 1912, 1997, errata, Slavonic, Cyrillic, manuscript

Bibliografia

IWAI N., *L.P. Zukovskaja – T.L. Mironova kan “Aruhangerisuku Fukuinsho, 1092 nen” shosai tekusuto ni tsuite*, [w:] Kodai kyōkai surabugo no chihōteki henshu kara kodai roshia bungo no hōga ni kakawaru

¹⁹ J. Ostapczuk, *Edycje Ewangeliarza archangielskiego...*, dz.cyt., s. 86; tenże, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz.cyt., s. 390.

²⁰ J. Ostapczuk, *Edycje Ewangeliarza archangielskiego...*, dz.cyt., s. 88; tenże, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, dz. cyt., s. 392.

- kenkyū: 'Aruhangerisuku Fukuinsho' o chūshin to shite, Heisei 7 nendo – Heisei 9 nendo Kagakukenkyū hi hojokin kenkyū seika shokoku sho, Red. Noriyuki Iwai, Tōkyō 1998
- Ostapczuk J., *Edycje Ewangeliarza archangielskiego (1092 r.) na tle wydań innych zabytków piśmiennictwa słowiańskiego*, [w:] Rocznik Słowistyczny, LXI, 2012
- Ostapczuk J., *Sobotnie i niedzielne perykopy liturgiczne z Ewangelii Mateusza w cerkiewnosłowiańskich lekcjonarzach krótkich*, Warszawa 2013
- Архангельское Евангелие 1092 года. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели*, ред. Л.П. Жуковская, Т.Л. Миронова, Москва 1997
- Возняк М., Карській Е., *Архангельское Евангелие 1092 г. (По поводу издания Румянцовского музея (Москва 1912), Русский Филологический Вестник, 1913, кн. 2, стор. 467-477*, [w:] Записки Наукового Товариства Імени Шевченка, СХІV, кн. 4, 1913
- Георгиевский Г., *Архангельское Евангелие 1092 года. Издание Румянцевского Музея*, Москва 1912
- Жуковская Л.П., *Архангельское Евангелие 1092 г. – уникальный памятник древнерусской и славянской письменности*, [w:] *Архангельскому Евангелию 1092 года 900 лет, Материалы научной конференции*, Москва 1995
- Жуковская Л.П., *Архангельское Евангелие 1092 года – уникальный памятник древнерусской славянской письменности*, [w:] *Архангельское Евангелие 1092 года. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели*, ред. Л.П. Жуковская, Т.Л. Миронова, Москва 1997
- Карській Е.Ф., *Архангельское Евангелие 1092 г., По поводу издания Румянцевского музея (Москва 1912)*, [w:] *Русский Филологический Вестник*, LXIX, 1913
- Неборский М.Ю., *Факсимильное издание 1912 г. Архангельского Евангелия 1092 г. (1912 г., техника и процесс)*, [w:] *Архангельскому Евангелию 1092 года 900 лет, Материалы научной конференции*, Москва 1995
- Сперанский М., *Разборъ сочиненій Г.А. Воскресенскаго*, [w:] *Записки Императорской Академіи Наукъ по историко-филологическому отделнію*, Серія VIII, Т. III, № 5, С.-Петербургъ 1899